

Dünyamin Novruzov

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

MƏNƏVİ ZƏRƏRİN ƏVƏZİNİN ÖDƏNİLMƏSİ İLƏ BAĞLI MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi şəxsə vurulmuş mənəvi zərərin əvəzini tələb etmək hüququ verir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, maddi zərərdən fərqli olaraq bu növ tələblərlə bağlı məhkəmə təcrübəsində kifayət qədər problemlər mövcuddur. Bu, ölkəmizdə mənəvi zərərlə bağlı iddia tələblərinin kifayət qədər yeni olması ilə yanaşı həmin növ zərərin özünün də mahiyyəti, yəni pulla ölçülə bilməyən pulla ifadəsinin çətinliyi ilə bağlıdır. Təəssüf ki, milli məhkəmələrimizin mənəvi zərərlə bağlı təcrübəsinin heç də uğurlu və ürəkaçan olmasını demək mümkün deyildir. Hazırkı məqalədə mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində mövcud olan bəzi problemlərə toxunulacaq və bu problemlər qısa başlıqlar formasında qeyd ediləcəkdir.

(A) Mənəvi zərərin hüquqi təbiəti ilə bağlı konkret əsaslandırılmış yanaşmanın olmaması. Hüquq ədəbiyyatında mənəvi zərərin hüquqi təbiətini izah edən bir neçə yanaşma vardır (Bu yanaşmalar barədə ətraflı məlumat üçün bax: 7, s. 15-18; 8, s. 7-17; 10, s. 784-787; 11, 797-798;). Həmin yanaşmaların tərəfdarları mənəvi zərərin hüquqi təbiətini və funksiyasını müxtəlif şəkildə əsaslandırmağa çalışırlar.

Cəza yanaşmasına görə mənəvi zərəre görə pul kompensasiyasının ödənilməsilə zərər çəkənin intiqam hissi təmin edilməkdə, zərər vuranın əmlakındakı azalma isə zərər çəkəni psixoloji olaraq məmnun etməkdədir. Başqa sözlə, zərər vurandan tutulan pul kompensasiyası cəza xarakteri daşıyır və mənəvi zərər bir növ xüsusi (özel) hüquq cəzası kimi çıxış edir. Lakin cəza yanaşması hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq tənqid edilməkdədir. Tənqidlər əsasən, **(1)** cinayət və mülki hüququn məqsədlərinin biri-birindən fərqli olması, **(2)** təqsirsiz (obyektiv surətdə hüquqa zidd əməl üçün) məsuliyyət halında mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsinin qəbulunun cəzanın fərdiliyi prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etməsi, zərər vurduğu üçün deyil, **(3)** bağladığı müqaviləyə uyğun olaraq mənəvi zərərin əvəzini ödəyən sığortaçının həyata keçirdiyi ödənişin cəza yanaşması ilə izahının qeyri-mümkünlüyü ilə bağlıdır.

Məmnunetmə (razısalma) yanaşmasına görə mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsində məqsəd zərərin kompensasiyası və ya zərərvuranın cəzalandırılması deyil, zərər çəkəndə məruz qaldığı mənəvi sarsıntı və izzəti müəyyən qədər azaltmaqdır. Zərər çəkənə mənəvi zərərin əvəzi kimi pul məbləğinin ödənilməsi halında onda məruz qaldığı mənəvi zərərin qismən və ya tamamilə aradan qaldırmağa yarayan məmnunetmə hissi yaradılmış olur. Şəxsin çəkdiyi əzabın, ağrıların, izzətin ona kompensasiya verilməsilə tam aradan qaldırılması mümkün deyildir. Bu halda mənəvi zərərin ödənilməsi zərər çəkəni təsəlli edən bir vasitədir (8, s. 9). Bu yanaşma subyektiv mənəvi zərər nəzəriyyəsini qəbul etdiyi və fəaliyyət qabiliyyətsiz şəxslərdə (ruhi xəstələr və b.) ödənəcək pul məbləği vasitəsilə məmnunetmə hissinin yaradılmasının qeyri-mümkün olması səbəbindən tənqid edilməkdədir.

Kompensasiya (əvəzin ödənilməsi) yanaşmasına görə mənəvi zərərin məqsədi vurulmuş zərərin eynilə (məsələn, təhqirə görə üzr istənilməsi) və ya pulla aradan qaldırılmasıdır. Mənəvi zərərin zərər çəkənə ödəniləcək müəyyən məbləğdə pulla tam olaraq aradan qaldırılması mümkün

deyildir. Lakin bu hal mənəvi zərərə görə müəyyən miqdarda pulun ödənilməsini istisna etmir. Bu yanaşma obyektiv mənəvi zərər nəzəriyyəsinə əsaslanır və zərər çəkənin mənəvi sarsıntı və izzirab çəkib-çəkməməsini araşdırmadan şəxsin əmlak və ya şəxsi qeyri-əmlak dəyərlərində müəyyən əksilmənin olması halında mənəvi zərərin vurulduğunu qəbul edir.

Nyu-York Apellyasiya Məhkəməsi "*McDougald v. Garber*" işi üzrə 1989-cu il tarixli qərarında göstərmişdir ki, "Maddi zərər pulla kompensasiya edilə bilər; lakin mənəvi sarsıntı və izzirab və həyat eşqinin azalması kimi mənəvi zərərlərin ödənilməsi, pulun zərər çəkənin məruz qaldığı zərəri kompensasiya etməsi barədə hüquqi fiksiyaya söykənir ... Biz, pulun ağrını azaldacağını və ya zərər çəkənin qabiliyyətini bərpa edəcəyini düşünməsək də, bu fiksiyanı qəbul edirik. Biz, itirilmiş qiymətləndirməyi ümid etmirik, lakin mövcud şəraitdə pul kompensasiyası təsəlli vasitəsi kimi çıxış edə bilər" (16, s. 439-440).

Milli məhkəmə təcrübəmizin bu yanaşmalardan hansını qəbul etdiyini demək çətindir. Çünki bu növ iddialara dair işlər üzrə qəbul edilmiş məhkəmə aktlarında mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsində məqsədin nədən ibarət olmasına dair hər hansı əsaslandırılmaya rast gəlmək mümkün deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair" 31 may 2002-ci il tarixli qərarında (bundan sonra - KM-in 31 may 2002-ci il tarixli Qərarı) bu məsələyə ümumiyyətlə toxunulmamış, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 7 nömrəli, 3 noyabr 2008-ci il tarixli qərarında (bundan sonra - AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarı) isə yalnız "**mənəvi zərərin mənəvi sarsıntı və izzirabların əvəzinin ödənilməsinə yönəldiyi**"nin qeyd olunması ilə kifayətlənilmişdir (11-ci bənd). Hesab edirik ki, AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarında sözügedən ifadəyə yer verilməsinin Ali Məhkəmə Plenumunun yuxarıda qeyd edilən kompensasiya yanaşmasını qəbul etdiyinin dəlili kimi başa düşülməsi düzgün olmazdı. Çünki **əvvəla**, "mənəvi zərərin mənəvi sarsıntı və izzirabların əvəzinin ödənilməsinə yönəldiyi"yə dair ifadə Plenumun kompensasiya yanaşmasını qəbul etdiyinə demək üçün yetərli açıqlıqda deyildir. Başqa sözlə, Plenumun bu və ya digər yanaşmanı qəbul etdiyini deyə bilmək üçün qərarında daha geniş açıqlamaya yer verilmiş olmalıydı. **İkincisi**, sözügedən Qərarın məzmunundan görünür ki, Plenum subyektiv mənəvi zərər nəzəriyyəsini qəbul edir, kompensasiya yanaşması isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi obyektiv mənəvi zərər nəzəriyyəsinə əsaslanır. **Üçüncüsü**, AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarında yer verilmiş ifadə əgər belə demək mümkünsə, qüsurudur. Çünki Plenuma görə " ... "mənəvi zərər" anlayışı insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan şəxsi qeyri -əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində mənəvi sarsıntı və izzirab keçirməsini ifadə edir" (2-ci bənd). Bu baxımdan 11-ci bənddə "mənəvi zərərin" deyil, "mənəvi zərərin ödənilməsinin və ya kompensasiyasının" ifadəsinə yer verilməli olmasını demək olar. Qüsurlu ifadədən çıxış edərək kompensasiya yanaşmasının qəbulu nəticəsinə gəlinməsi isə mümkün deyildir.

Beləliklə, məhkəmə təcrübəmizin mənəvi zərərin hüquqi təbiətini və ya mənəvi zərərin ödənilməsində məqsədin nədən ibarət olmasını açıqlayan hansı yanaşmanı qəbul etdiyini demək çətindir.

(B) Müqavilə şərtlərinin pozulması halında mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin irəli sürülməsi mümkündürmü?

Məlum olduğu kimi, müqavilə şərtinin pozulmasına görə zərərin əvəzinin ödənilməsinin əsas məqsədi cavabdehin cəzalandırılması deyil, iddiaçının məruz qaldığı zərərin kompensasiya olunmasıdır. Bu zaman ortaya çıxan maddi zərərin əvəzinin ödənilməli olması aşkardır. Lakin hansı hallarda müqavilə şərtlərinin pozulmasına görə mənəvi zərərin (məsələn, mənəvi sarsıntının) əvəzinin ödənilməli olması hələ də, mübahisəli və qeyri-müəyyəndir (17, s. 617). Ümumi yanaşma ondan ibarətdir ki, müqavilə şərtlərinin hər pozuntusu üçün mənəvi zərər tələbinin irəli sürülməsi mümkün deyildir. Bu yanaşma onunla əsaslandırılır ki, məsələn,

malgöndərmə müqaviləsi üzrə malların göndərilməməsi və ya vaxtında göndərilməməsi hallarında alıcının narahatlıq hissi keçirməsi və hətta qəzəblənməsi mümkündür. Bu halda alıcının müqavilə marağı iqtisadi xarakter daşdığı və ona vurulmuş maddi zərərin (real və əldən çıxmış fayda formasında) əvəzinin ödənilməsi yalnız onun iqtisadi marağını qorumağa yönəlmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs kimi o, bilirdi ki, hissi (emosional) təminətmə (zövqalma) məsələləri onun müqavilə sferasından kənar qalmışdır (19, s. 15-16). İddiaçı müəyyən hallarda müqavilə şərtlərinin pozulması nəticəsində meydana çıxan yaşamaq həzzinin itirilməsi və ya mənəvi sarsıntıya görə zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilər. Bu, qeyri-maddi marağın (faydanın) müqavilənin mühüm obyektini təşkil etdiyi və ya müqavilə pozuntusunun fiziki narahatlıq verərək mənəvi sarsıntıya səbəb olduğu hallarında mümkündür (18, s. 592). Başqa sözlə, müqavilə tərəfləri ən azı iki halda mənəvi zərəərə məruz qala bilərlər. Birincisi, zərəər çəkən tərəf müqaviləni müəyyən mənəvi (qeyri-maddi) fayda (əyləncə, ruhi sakitlik və s.) əldə etmək üçün bağlaya bilər. Bu halda, müqavilənin spesifik şərtinin pozulması mənəvi zərərin vurulması ilə nəticələnə bilər. İkincisi, müqavilə şərtinin pozulması (xüsusilə, istehlakçı müqaviləsinin pozulması) müəyyən mənəvi zərərin vurulmasına səbəb ola bilər (14, s. 288).

Milli qanunvericiliyimiz müqavilə şərtlərinin pozuntusuna görə mənəvi zərərin ödənilməsi tələbini irəli sürmək hüququ verirmi?

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi (bundan sonra - Mülki Məcəllə) müqavilə şərtlərinin pozulmasına görə mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin irəli sürülmə-sürülməməsinə dair konkret bir müddəanı nəzərdə tutmur. Mülki Məcəllənin 443.1-ci maddəsi öhdəliyi icra etməyən borclunun kreditora dəymiş zərərin əvəzini ödəməyə borclu olmasını, 443.2-ci maddəsi isə zərərin Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydalara uyğun müəyyənləşdirildiyini təsbit edir (1, s. 259). Yəni Mülki Məcəllə 443.1 və 443.2-ci maddələrin mənəvi zərərin ödənilməsinin əsasını təşkil etməsini istisna edir. Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, mənəvi zərəər müqavilə şərtlərinin pozulması nəticəsində də meydana gələ bilər və qüvvədə olan qanunvericilik bu halı istisna etmir. Məsələn, "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" qanunun 12-ci maddəsinə görə istehlakçıların bu Qanunda nəzərdə tutulan hüquqları istehsalçı (icraçı, satıcı) tərəfindən pozularsa istehlakçıya dəyən mənəvi ziyan günahkar tərəfindən ödənilməlidir(4). "Turizm haqqında" qanunun 6-cı maddəsinin 1.4-cü hissəsinə görə turistin turizm məhsulunun pərakəndə alqı-satqı müqaviləsi şərtlərinin turoperator və ya turagent tərəfindən yerinə yetirilmədiyi hallarda ona dəymiş maddi və mənəvi zərərlərin əvəzinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada ödənilməsini tələb etmək hüququ vardır (6). Bu baxımdan Mülki Məcəllənin 448.1 və 448.2-ci maddələrinə istinad edilməsi mümkün hesab edilə bilər. Mülki Məcəllənin 448.1-ci maddəsinə görə ... borclu onun risk dairəsinə daxil olan öhdəliklərin icra edilmədiyi bütün hallar üçün cavabdehdir. Mülki Məcəllənin 448.2-ci maddəsinə görə borclu öz öhdəliklərinin hər bir təqsirli pozuntusu (hərəkət və ya hərəkətsizlik) üçün məsuliyyət daşıyır.

Göründüyü kimi, müqavilə şərtlərinin pozulması mənəvi zərərin ödənilməsi tələbini irəli sürmək hüququ verir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu tələb hər bir müqavilə üzrə irəli sürülmə bilməz. Məsələn, borc müqaviləsi üzrə borcun vaxtında qaytarılmaması halında. Çünki borc müqaviləsi üzrə müqavilə tərəfinin əsas marağı iqtisadi xarakterlidir. Bəzi hallarda bu növ iddia tələbinin irəli sürülməsi imkanı məhz müqavilənin məqsədinin spesifikliyindən (məsələn, şəxsin ulu nənəsindən xatirə qalan üzüyü təmir etmək üçün verdiyi zərgər tərəfindən itirilməsi və s.), bəzi hallarda isə yol verilmiş pozuntunun ağırlığından (məsələn, müqavilə şərtlərinin pozulması nəticəsində qırılan iynə ucunun xəstənin burnunda qalması, cərrahi müdaxilə nəticəsində xəstənin bədəninə iz qalması, əməliyyat zamanı verilən qanın QİÇS-li olması səbəbindən xəstənin QİÇS-ə yoluxması və s.) irəli gəlir (8, s. 119).

Bu halda mənəvi zərərin ödənilməsi ilə bağlı mübahisələr müqavilə hüququ, yoxsa, delikt hüquq normaları əsasında həll edilməlidir?

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müqavilə şərtlərinin pozulması mənəvi zərərin vurulması ilə nəticələnə bilər. Lakin bu zaman borclunun hərəkəti hüquqa zidd olarsa və deliktin əmələ gəlməsinin digər şərtləri (şəxsin fiziki və mənəvi sarsıntılar keçirməsi, bunların zərər vuranın qanunsuz hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində baş verməsi, qanunsuz hərəkət və hərəkətsizliklə mənəvi zərər arasında səbəbli əlaqənin olması və zərərvuran şəxsin təqsirinin olması) də mövcud olarsa, onda borclu törətdiyi mülki hüquq pozuntusuna görə də məsuliyyət daşıyacaqdır. Məsələn, satılmış malın qüsuru nəticəsində istehlakçının sağlamlığına zərər dəyməsi. Bu zaman mənəvi zərər tələbinin əsası kimi müqavilənin, yoxsa deliktin çıxış etməli olması sualı meydana çıxır. AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarında bu məsələ açıq qalmışdır. Halbuki vurğulanan problem işin düzgün həlli üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. **Əvvəla**, məhkəmənin mübahisəyə tətbiq edəcəyi maddi hüquq normasının seçimi bundan asılıdır. Bu mərhələdə buraxılacaq səhv maddi hüquq pozuntusu hesab ediləcəkdir ki, bu da, məhkəmə qətnaməsinin yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən ləğvi üçün əsas verir. **İkincisi**, müqavilə şərtlərini pozan borclu vurulmuş mənəvi zərəərə görə məsuliyyətdən azad olmaq üçün təqsirsizliyini sübut etməlidir (Mülki Məcəllə, 448.4-cü maddə); zərərin əvəzinin ödənilməsi əsası kimi delikt çıxış etdiyi bir sıra hallarda isə, zərər vuranın təqsirini sübut etmə yükü zərər çəkənin üzərinə düşür (Mülki Məcəllə, 1132-ci maddə). **Üçüncüsü**, müqavilə və deliktdən irəli gələn tələblər üzrə iddia müddətləri də fərqlidir (Mülki Məcəllə, 373-cü maddə). **Dördüncüsü**, müqavilə və delikt üzrə iddia tələbini irəli sürmək hüququna malik olan şəxslərin dairəsi də başqadır. Qeyd edək ki, sözügedən məsələ ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında fikir ayrılığı vardır (8, s. 275-276; 20, s. 222-223). **Bəzi müəlliflərə görə** konkret hadisədə həm delikt, həm də müqavilə şərtlərinin pozuntusundan doğan məsuliyyətin şərtləri reallaşmışsa, zərər çəkən müqavilə şərtlərinin pozulmasına əsaslanaraq iddia qaldırmalı, **digərlərinə görə** kreditorun müqavilənin icra edilməsindən irəli gələn fayda itkisi istisna olmaqla, qalan hallarda mənəvi zərərin ödənilməsi delikt hüquq normalarına əsasən həll edilməlidir; hüquq ədəbiyyatında **üstün olan yanaşmaya görə** isə zərər çəkən mənəvi zərərin ödənilməsi tələbini öz mülahizəsinə əsasən istər müqavilə şərtlərinin pozulmasından irəli gələn məsuliyyət, istərsə də, deliktdən doğan məsuliyyət normalarına əsasən irəli sürə bilər.

Mülki Məcəllənin 1112-ci maddəsinə görə tibb müəssisəsində müalicə zamanı (cərrahiyyə əməliyyatı, yanlış diaqnoz və s. nəticəsində) şəxsin sağlamlığına vurulmuş zərərin əvəzi ümumi əsaslarla ödənilir. Zərərvuran zərərin onun təqsiri üzündən baş vermədiyini sübuta yetirərsə, məsuliyyətdən azad edilir. Mülki Məcəllənin 1128.1-ci maddəsinə görə malın, işin və ya xidmətin konstruksiya, resept və ya digər qüsurları (keyfiyyətsiz məhsul) nəticəsində, habelə mala (işə, xidmətə) dair yanlış və ya yarımçıq informasiya nəticəsində fiziki şəxsin həyatına, sağlamlığına və ya əmlakına; dəyən zərərin əvəzini malın satıcısı və ya istehsalçısı, işi görmüş və ya xidməti göstərmiş şəxs (icraçı), təqsirli olub-olmadığına və zərərchəkənin onlar ilə müqavilə münasibətlərində olub-olmadığına baxmayaraq, ödəməlidirlər. Göstərilən maddələrin dispoziyasından və Mülki Məcəllənin "Malın, işin və ya xidmətin qüsurları nəticəsində dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi" adlanan 61-ci fəslinin Məcəllənin "Mülki hüquq pozuntularından (deliktlərdən) əmələ gələn öhdəliklər" başlığı daşıyan IX bölməsində yerləşməsi qanunvericinin iradəsinin bu kimi hallarda mənəvi zərəərə görə məsuliyyətin yaranma mənbəyinin delikt təşkil etməsi yönündə olmasını deməyə imkan verir.

(C) Mənəvi zərərin ödənilməsi tələblərinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsinə istinad edilməklə təmin olunmaması.

Mənəvi zərər insan hissələrinə əsaslandığından onu müəyyənləşdirmək daha mürəkkəbdir. Təsadüfi deyildir ki, məhkəmələr zərərin mövcudluğuna qərar verməkdə kifayət qədər çətinlik çəkirlər. Mənəvi zərərin sübut edilməsi ilə bağlı problemə toxunmazdan əvvəl "mənəvi zərər" anlayışını izah edən iki əsas nəzəriyyəyə (Bu nəzəriyyələr haqqında daha geniş məlumat üçün bax: 8, s. 177-185; 10, s. 531-536) diqqət yetirilməsinin faydalı olacağı qənaətimdəyəm. Çünki

sübut etmə ilə bağlı yanaşma məhkəmələrimizin bu iki nəzəriyyədən hansını qəbul etməsindən böyük ölçüdə asılıdır. **Obyektiv nəzəriyyəyə görə** mənəvi zərər hüquqa zidd əməl nəticəsində şəxsin əmlak və şəxsi-qeyri-əmlak nemətlərində obyektiv olaraq əmələ gələn azalmadır. **Subyektiv nəzəriyyəyə görə** mənəvi zərərin meydana gəlməsi üçün şəxsin əmlak və şəxsi-qeyri-əmlak nemətlərinə hüquqa zidd müdaxilənin edilməsi, bu nemətlərdə obyektiv bir azalmanın baş verməsi yetərli deyildir. Mənəvi zərərin meydana gəlməsi üçün subyektiv ünsür də olmalıdır, yəni şəxsin əmlak və şəxsi-qeyri-əmlak nemətlərində baş verən azalmanı hissi etməsi, psixoloji sarsıntı və izzət itirib keçirməsi zəruridir.

KM-in 31 may 2002-ci il tarixli Qərarı və AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarında "mənəvi zərər"ə verilmiş anlayışlardan aydın olur ki, KM və AM Plenumu subyektiv nəzəriyyəni qəbul edir. Yəni şəxsin mənəvi sarsıntı və izzət itirib keçirməsi mənəvi zərərin meydana gəlməsinin tərkib ünsürü kimi çıxış edir. Lakin məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, diffamasiya və şəxsə bədən xəsarətinin yetirilməsi ilə bağlı işlərdə məhkəmələr obyektiv nəzəriyyədən çıxış edirlər. Başqa sözlə, yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində ayağını itirmiş şəxsə mənəvi sarsıntı və izzət itirib keçirməsini təsdiq edən hər hansı sübutun təqdim olunması təklif olunmur, faktın özü, yəni şəxsin ayağını itirməsi mənəvi zərərin vurulmasının dəlili kimi qəbul olunur və belə demək mümkünsə, zərərin vurulması prezumpsiyasından çıxış edilir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir sıra qərarlarında pozuntu faktından çıxış edərək mənəvi zərərin vurulduğunu qəbul etmişdir. Məsələn, Məhkəmə "Zülfəli Hüseynov Azərbaycana qarşı" iş üzrə 26 iyun 2012-ci il tarixli Qərarında (56547/10 nömrəli şikayət) göstərmişdir ki, "... ərizəçi onun xeyrinə çıxarılmış məhkəmə qətnaməsinin uzun müddət ərzində icra olunmaması nəticəsində müəyyən mənəvi zərərlərə məruz qalmışdır" (5, s. 72).

Beləliklə, mənəvi zərərin vurulmasının sübut edilməsinin kifayət qədər çətin olması mübahisəsizdir. Bu növ iddialarda şəxs maddi deyil, mənəvi (ruh) aləmində, şüurunda baş vermiş mənfi halları (sarsıntı, yaşamaq eşqinin azalması və s.) işə baxan məhkəmənin (hakimin) diqqətinə çatdırmalıdır. Digər tərəfdən, nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi hallarda şəxsin əmlak və ya şəxsi qeyri-əmlak hüququnun pozulması faktının müəyyənləşdirilməsi mənəvi zərərin vurulduğu qənaətinə gəlmək üçün kifayətdir. Məsələn, şəxsin yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində gözünü itirməsi, qanunsuz olaraq cinayət törətməkdə ittiham edilmiş şəxsin məhkəmənin hökmü ilə bəraət alması, şəxsin əvvəlcədən hər hansı kompensasiya ödənilmədən yeganə yaşayış sahəsindən qanunsuz olaraq məhrum edilməsi, şəxsin şərəf və ləyaqətinin təhqir olunması, məhkəmə qətnaməsinin uzun müddət ərzində icra olunmaması və s. Türkiyə Yarımtayı 08.07.2004-cü il tarixli bir qərarında yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində yaralanmış iddiaçının mənəvi zərər tələbini sübut edilməmə əsası ilə rədd etmiş aşağı instsiya məhkəməsinin qərarını ləğv etmiş və xəsarət alma faktının mövcudluğu halında müəyyən məbləğdə mənəvi zərərin ödənilməli olması qənaətinə gəlmişdir (11, s. 833). Kentukki məhkəməsi bir qərarında göstərmişdir ki, "ümumi qaydaya görə əgər mühüm bədən xəsarəti vurulmuşsa, onda şəxsin mənəvi sarsıntı keçirməsi ehtimal edilir və sübuta ehtiyac yoxdur" (15, s. 209). RF Ali Məhkəməsinin Plenumu "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı mübahisələr üzrə mülki işlərə məhkəmələr tərəfindən baxılması təcrübəsi haqqında" 17 nömrəli, 28.06.2012-ci il tarixli Qərarında göstərmişdir ki, "məhkəmə tərəfindən istehlakçıya vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi məsələsinin həlli zamanı iddia tələbinin təmini üçün istehlakçının hüququnun pozulması faktının müəyyənləşdirilməsi kifayətdir" (21, s. 42).

Qeyd edilənlər Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (2, s. 42) 77.1-ci maddəsinin ("Hər bir tərəf öz tələblərinin və etirazlarının əsası kimi istinad etdiyi halları sübut etməlidir.") hər bir halda mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin rəddi üçün əsas olmadığı qənaətinə gəlməyə imkan verir. Əslində, Ali Məhkəmə Plenumu sözügedən Qərarında "... şəxsə mənəvi zərər vurulması onun yaxın qohumlarını və ya iş yerini itirməsi, fəal ictimai həyat tərzindən məhrum olması, şəxsi, ailə və tibbi sirlərinin açıqlanması, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunun ləkələnməsi, hər hansı başqa hüquqlarının müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırılması və ya həmin hüquqlardan məhrum olması, sağlamlığına xəsarət yetirilməsi və s. hallarda özünü büruzə verə bilər" deməklə işin faktiki

hallarının mənəvi zərərin vurulduğu nəticəsinə gəlməyə əsas verdiyini vurğulamışdır. Burada məhkəmələrin üzərinə iki ehtiyac (zərurət) arasındakı balans təmin etmək kimi önəmli bir yük düşür: bir tərəfdən, həqiqi mənəvi zərərin ödənilməsi tələblərinə baxılmasına və təmininə şərait yaratmaq; digər tərəfdən, məhkəmələrin iş yükünün artırması ilə nəticələnə biləcək əhəmiyyətsiz (səthi) və əsassız mənəvi zərərin ödənilməsi tələblərinin qarşısını almaq.

(D) Mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbi vərəsəlik qaydasında keçirmi?

Hüquq ədəbiyyatında bu məsələ ilə bağlı üç yanaşma vardır (10, s. 787-789). **Bir yanaşmaya görə** mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi şəxsə sıx bağlı olan hüquqlardandır. Zərəş çəkənə mənəvi zərərin ödənilməsini tələb etmək hüququnun verilməsində məqsəd onun çəkdiyi fiziki və mənəvi əzabı azaltmaq, yüngülləşdirməkdir. Bu tələbin vərəsələrə keçməsi halında bu məqsəd aradan qalxmış olacaqdır. Çünki sarsıntı və iztirab subyektiv xarakterlidir və bunu ancaq zərəş çəkən yaşayır. **Digər yanaşmaya görə** mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi şəxsə sıx bağlı olan hüquq olmayıb tamamilə əmlak xarakterli tələb hüququdur. Bu səbəbdən sözügedən tələbin vərəsəlik qaydasında vərəsələrə keçməsi üçün hər hansı maneə yoxdur (12, s. 11). Hüquq ədəbiyyatında irəli sürülən **digər bir yanaşmaya görə** mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi vərəsəlik yolu ilə keçə bilər. Lakin bunun üçün zərəş çəkənin mənəvi zərərin ödənilməsini istəmə iradəsini ifadə etmiş olması zəruridir. Zərəş çəkənin iradəsini ifadə etməsilə mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi əmlak xarakteri qazanır və tələb hüququna çevrilir. Məsələn, zərəş çəkən vəfat etməzdən əvvəl bu növ iddia qaldırılmışsa və ya iddia qaldırmaq üçün vəkillə müqavilə bağlamışsa.

1 iyul 1990-cı il tarixdə edilən dəyişikliklə Alman Mülki Məcəlləsinin mənəvi zərəş ödənilməsi tələbinin vərəsələrə keçməsini məhdudlaşdıran 847-ci maddəsi qüvvədən düşmüşdür. Alman doktrinası mənəvi zərəş tələbinin heç bir məhdudiyətə məruz qalmadan miras yolu ilə keçə biləcəyini qəbul etməkdədir (9, s. 86). Bu gün artıq miras qoyan sağlığında mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbini irəli sürməsə belə bu tələb vərəsələrə keçə biləcəkdir. Avstriya məhkəməsi illər uzununu bağlı qaldığı “mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbinin vərəsələrə keçməsinin mümkünsüzlüyü” fikrindən hüquq doktrinasının israrlı tənqidləri nəticəsində imtina etmişdir (13, s. 106).

Mülki Məcəllədə mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbinin vərəsəlik yolu ilə keçməsinin mümkün olub-olmamasına dair konkret müddəə yoxdur. AM Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli Qərarında göstərilir ki, “...mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbi iddiaçının şəxsiyyəti ilə əlaqədar olduğu üçün bu tələb üzrə hüquq varisliyinə yol verilmir. İddiaçı məhkəmə tərəfindən bu iddia üzrə qətnamə qəbul edilənə kimi vəfat edərsə, Azərbaycan Respublikası MPM-nin 261.0.7-ci maddəsinə əsasən həmin iş üzrə icraata xitam verilməlidir. İddiaçının xeyrinə mənəvi zərəşin tutulması barədə qətnamə qanuni qüvvəyə mindikdə və o, həmin məbləği alana kimi vəfat etdikdə, bu tələb vərəsəlik üzrə keçir” (4-cü bənd). Plenum sözügedən Qərarında “ ... mənəvi zərəşin pulla və s. maddi formada ödənilməsi tələbi əmlak xarakteri daşdığını” qeyd etmişdir (13-cü bənd). Plenumun göstərilən mövqeyi ilə razılaşmaq çətindir. **Əvvəla**, AM Plenumu ifadə etdiyi mövqeyini hüquqi baxımdan, yəni konkret maddi hüquq normasına istinad etməklə əsaslandırılmamışdır. Əgər Plenum bu nəticəyə gələrkən Mülki Məcəllənin 1153-cü maddəsinin (“Şəxsi xarakter daşıyan və yalnız miras qoyana mənsub ola bilən əmlak hüquqları və vəzifələr, habelə qanunda və ya müqavilədə nəzərdə tutulan, yalnız kreditorun və borclunun sağlığında qüvvədə olan və onların ölümü ilə xitam verilən hüquq və vəzifələr mirasın tərkibinə daxil deyildir”) rəhbər tutmuşdursa, bunu açıq bir şəkildə ifadə etməli idi. Digər tərəfdən, Mülki Məcəllənin 1153-cü maddəsinin mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbinin vərəsəlik qaydasında keçməsini məhdudlaşdıran xarakterdə olmasını demək mümkün deyildir. **İkincisi**, bu cür yanaşma zərəş vuranın faydalanması – məsuliyyətdən kənarda qalması üçün əlverişli şərait yaradır. Çünki zərəş vuran məhz bu mövqedən çıxış edərək ona qarşı vəfat etmiş zərəş çəkənin vərəsələri tərəfindən iddia qaldırılmasının qarşısını ala və ya qaldırılmış iddia üzrə işi icraatına xitam verilməsinə nail ola bilər. Nəticədə zərəş vuranın hüquqa zidd əməli cəzasız qalar. **Üçüncüsü**, mənəvi zərəşin ödənilməsi tələbinin vərəsəliklə keçməsini istisna edən AM Plenumu xeyrinə mənəvi zərəşin tutulması barədə qətnamə qanuni qüvvəyə

mindikdən sonra vəfat etmiş iddiaçının vərəsələrinin qət edilmiş pul məbləğini almaq hüququnu tanımaqda və beləliklə də, ziddiyyətli hüquqi mövqe ifadə etməkdədir. Belə ki, AM Plenumunun mövqeyi bu növ tələbin vərəsəliklə keçməsinin mümkünsüzlüyü yönündə idisə, onda qətnamənin qüvvəyə minməsindən sonra da mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin vərəsələrə keçməsinə də istisna etməli idi. Və "İcra haqqında" qanunun 20.1.3-cü maddəsi buna tam əsas verir. Həmin maddəyə görə tələbkar və ya borclu öldükdə, əgər məhkəmə və ya digər orqanın qərarı ilə müəyyən edilmiş tələblər və ya vəzifələr həmin şəxsin vərəsəsinə keçə bilməzsə, icra sənədi üzrə icraata xitam verilir. Həmin Qanunun 22-ci maddəsinə görə icraata xitam verilməsi barədə məhkəmənin qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən sonra icra məmuru təyin etdiyi bütün icra tədbirlərini ləğv edir (3). **Dördüncüsü**, yuxarıda xarici ölkələrin (xüsusilə Almaniyanın) mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin vərəsəliklə keçməsinə istisna edən yanaşmadan imtina etdiklərini vurğuladıq. Bu təsadüfi deyildir. Çünki mənəvi zərər ödənilməsi tələbinin əzab çəkmə pulu olaraq şəxsin könül aləminə sıx bağlılığı anlayışı çoxdan aşılmışdır. Praktikada mənəvi zərərin ödənilməsi tələbi maddi zərərin ödənilməsinin bir tamamlayıcısı kimi işləməkdədir (13, s. 106-107). Bu mənada mülki hüquq münasibətlərinin inkişafının hazırkı vəziyyəti baxımından belə yanaşmanın qəbulu mümkün deyildir. Buna görə də bu cür mövqenin Plenum qərarından çıxarılması zamanının gəldiyi qənaətdəyik. Çünki bu mövqe zərərin çəkəninin vərəsələrinin məhkəmə müdafiəsi hüququnu məhdudlaşdırmaqdadır.

(Davamı jurnalın növbəti sayında)

İqtibas qeydləri:

- (1) Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2012.
- (2) Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi, Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2012.
- (3) "İcra haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, www.e-qanun.az
- (4) "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" qanun, www.e-qanun.az
- (5) İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni. 9/2012, s.72.
- (6) "Turizm haqqında" qanun, www.e-qanun.az
- (7) Ahmet M. Kılıçoğlu. "Manevi tazminatın hukuksal niteliği", Ankara Barosu Dergisi, 1984/1.
- (8) Arzu Genç Arıdemir. Sözleşmeye aykırılıktan doğan manevi tazminat, İstanbul, 2008.
- (9) Arzu Genç Arıdemir. *Manevi tazminatın takas edilip edilemeyeceği sorunu*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXVII, S.1-82 2.
- (10) Fikret Eren. Borçlar hukuku. Genel hükümler, 14. baskı, Ankara, 2012.
- (11) Hasan Tahsin Gökcan. Haksız fiil sorumluluğu və Tazminat hukuku, 3. baskı, Ankara, 2010.
- (12) Kemal Tahir Gürsoy. *Manevi zarar ve tazmini*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1973, C. 30, S. 1-4.
- (13) Rona Serozan, Baki İlkay Engin. Miras hukuku. 3. Baskı, Ankara, "Seçkin" yayın evi, 2012.
- (14) Ewan McKendrick and Katherine Worthington. *Damages for Non-Pecuniary Loss. Comparative Remedies For Breach Of Contract* edited by Nili Cohen, Ewan Mac Kendrick, Hart Publishing, 2005.
- (15) James A.Comodeca and Amanda N.McFarland. "Recovery of Nonpecuniary Damages in Mass Tort Actions in Kentucky: A Defense Perspective", Northern Kentucky Law Review, Vol. 35:2, 2008.
- (16) Lars Noah. "Comfortably Numb: Medicalizing (and Mitigating) Pain and Suffering Damages". University of Michigan Journal of Law Reform, Winter 2009.
- (17) Nelson Enonchong. *Breach of Contract and Damages for Mental Distress*. Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 16, No. 4 (Winter, 1996).
- (18) Richard Stone. The Modern Law of Contract. Eight Edition, Routledge-Cavendish, London, 2009.
- (19) Saul Litvinoff. *Moral Damages*. Louisiana Law Review, Vol. 38, 1977-1978.
- (20) W.H.Charles. "Torts and Contract – Merging Areas?". Advocates' Quarterly, 1987.
- (21) Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 28.06.2012 N 17
"О рассмотрении судами гражданских дел по спорам о защите прав потребителей", www.consultant.ru